

Een model voor een interviewtheorie

M. Hetebrij*

Abstract

In this article models are developed for theories that explain the influence of interview conditions on responses and scores as in the interview.

A first model is developed for theories that explain the influence of interviewing conditions on the subject matter on the relevance of results.

A second model is developed for theories that explain the influence of interviewing conditions on relevant results, viz. those where the subject matter matches the intent of the researcher.

The use of the model is evaluated through analysis of a part of the interview theory by Sudman and Bradburn.

1. Waarom een model?

Een in de sociale wetenschappen veel gebruikte en beschreven waarnemingsmethode is het *interview*. Men hoeft maar het aantal literatuurverwijzingen te bezien in werken met een overzichtsfunctie t.a.v. dit gebied (König, 1952; Hyman, 1954; Kahn en Cannell, 1958; Richardson e.a. 1965; Sudman en Bradburn, 1974; Gorden, 1975).

In de interviewliteratuur wordt veel aandacht geschonken aan de verschillende mogelijkheden om een interviewopzet te vervaardigen en aan criteria welke een keuze daaruit mogelijk moeten maken.

Daarnaast vinden we formuleringen van concepten en theorieën, welke dienen als beschrijvings- en verklaringsmogelijkheden van interviewprocedures. M.a.w. men poogt *interviewtheorieën* te ontwikkelen.

Een interviewtheorie is een waarnemingstheorie (Arts, 1976). Als zodanig behoort ze tot de klasse van 'hulptheorieën' of 'hulphypothese'

* Vakgroep didactiek, Subfaculteit der pedagogische en andragogische wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam.

ook genoemd als 'auxiliary theory' (Blalock, 1968) of 'auxiliary hypothesis' (Lachenmeyer, 1973).

Tegenover de interviewmethode als hulptheorie staat de *hoofdtheorie*, ook wel genoemd 'general theory' (Blalock, 1968) of 'main hypothesis' (Lachenmeyer, 1973).

De hoofdtheorie is het geheel van uitspraken dat binnen een onderzoek centraal in de belangstelling staat, omdat ze ontwikkeld wordt of getoetst, dan wel omdat ze de concepten biedt waarmee nagestreefde beschrijvingen kunnen worden gegeven.

Als object van een interviewtheorie nemen we, in navolging van Getzels (1954) het *vraag-antwoordproces*, door Gorden (1975) aangeduid als 'interviewing performance cycle'. We omschrijven het vraag-antwoordproces als een proces van informatie-overdracht tussen interviewer en respondent, over één onderwerp, dat begint met de formulering van een vraag en dat wordt afgesloten met de notering van een score ter weergave van een response.

Welke functies heeft een interviewtheorie nu binnen de interviewmethode? Om deze vraag te beantwoorden gaan we in op de doelen van het interview of beter van een vraag daarin.

Het eerste doel dat een onderzoeker nastreeft met zijn interviews is het verkrijgen van relevante en juiste (valide) scores (Gorden, 1975, p. 91). We geven een voorlopige omschrijving. Een relevante score heeft betrekking op het onderwerp waarover de onderzoeker informatie wil hebben. Een score is bijv. irrelevant wanneer er in staat dat iemand een man is als antwoord op de vraag naar zijn leeftijd. Een onjuiste score is wel relevant, maar geen correcte afbeelding van dat waarin de onderzoeker geïnteresseerd is. Zo is de score op een vraag naar iemands leeftijd onjuist wanneer deze 30 jaar aangeeft, terwijl de betreffende persoon 40 jaar is.

Het is mogelijk dat de onderzoeker dit doel niet volledig bereikt en dat een deel van de scores irrelevant is, of relevant maar onjuist. In dat geval moet hij een extra doel nastreven: selectie van relevante scores en correctie van onjuiste scores. Dit is in principe mogelijk door onjuiste scores te interpreteren als afbeeldingen die via een bepaalde, anders dan verwachte functie tot stand kwamen (V.d. Zouwen, 1974).

Een voorbeeld van zo'n poging is de formule die Horn (1960) ontwikkelde ter correctie van systematische afwijkingen bij vragen naar de hoogte van banktegoed.

We kunnen nu stellen dat een interviewtheorie twee functies moet vervullen.

1. Ze dient ter verklaring van de invloed van interviewcondities op het ont-

- staan van relevante scores en irrelevanten, resp. juiste en onjuiste scores.
2. Op basis daarvan kan een interviewtheorie dienen tot de rechtvaardiging van:
 - a. de keuze van de interviewopzet en de daarmee bepaalde interviewcondities;
 - b. de selectie van relevante scores uit het geheel van verzamelde scores en
 - c. de correctie van onjuistheid bij relevante scores.

Onder andere de volgende gebreken in interviewtheorieën en aanzetten daartoe beletten dat genoemde functies bevredigend kunnen worden vervuld.

- a. Verschillende voor het interviewgebeuren belangrijke onderwerpen worden in de literatuur in stukken en brokken behandeld. Zo komt het voor dat van zeer verwante onderwerpen als 'social desirability' en 'acquisition' er één wordt behandeld, terwijl nauwelijks wordt verwezen naar het andere (Edwards, 1957; Couch en Keniston, 1960).
- b. Interviewtheoretische verhalen hebben bijna alle een onduidelijke structuur. Het is vaak niet duidelijk wat het object van theorievorming is welke begrippen als variabelen kunnen worden geïnterpreteerd, en welke relaties tussen de variabelen verondersteld worden. Kortom, de meeste interviewtheorieën zijn niet geformuleerd volgens de regels van de zgn. variabelentaal ('variate language') (Lazarsfeld e.a., 1955; Galting, 1967; Swanborn, 1973).
- c. Voor zover interviewtheoretische verhalen wel in variabelentaal zijn geformuleerd en meerdere onderwerpen tegelijk omvatten, geven ze toch zoals bij Sudman en Bradburn (1974) een te beperkt overzicht van mogelijke relaties tussen de variabelen.
- d. Veel interviewtheoretische verhalen beperken zich tot aanzetten voor de verklaring van (on)juiste scores, terwijl de relevantie ervan niet of nauwelijks wordt geproblematiseerd (bijv. Hyman, 1954; Phillips, 1971; Sudman en Bradburn, 1974). In andere verhalen lopen verklaringen van (on)juistheid en (ir)relevantie zo dooreen, dat het verklaringsdoel volslagen onduidelijk wordt. Dit geldt bijzonder sterk voor Gordon (1975), maar toch ook voor Kahn en Cannell (1958) en Richardson e.a. (1965).

Het lijkt ons een goede zaak, dat de in de literatuur beschreven interviewtheoretische noties worden gebruikt om tot een theorie te komen, die de bovenstaande gebreken mist. Daarvoor is een conceptueel systeem nodig, dat ordening van visies en begrippen in die literatuur mogelijk maakt. Dit

systeem, zelf nog geen theorie, dient de opbouw daarvan in grote lijnen weer te geven. M.a.w. we hebben een *model van een interviewtheorie* nodig. We gebruiken het modelbegrip in de betekenis die Swanborn eraan geeft: 'structuur van een theorie, d.w.z. het formele geraamte dat overblijft wanneer we abstraheren van de concrete inhoudelijke kenmerken en relaties. . . .' (Swanborn, 1973, p. 99).

Het lijkt ons mogelijk om in plaats van abstractie van theorie naar model, het omgekeerde te doen: vanuit een model tot specificatie van een theorie te komen. Dit kan heel goed plaatsvinden door concepten uit de interviewliteratuur te interpreteren als specificaties van concepten uit het model.

Zo'n model is uiteraard gebaseerd op vooronderstellingen over datgene wat er in het interview plaatsvindt. Deze vooronderstellingen zullen ten grondslag liggen aan elk der – onderling strijdige – interviewtheorieën, wier specificatie vanuit het model mogelijk is. Toetsing van zo'n model is daarom ook niet zonder meer mogelijk. Dit kan alleen plaatsvinden bij uit het model gespecificeerde theorieën, en de voor toetsing van elk daarvoor geconstrueerde afzonderlijke modellen. Het model voor een interviewtheorie waarnaar wij streven heeft een 'metatheoretisch' karakter, en kan worden vergeleken met wat Lakatos (1970) de 'hard core' van een research-programma noemt. Het is om die reden van groot belang om een model te ontwikkelen waarover geen al te grote meningsverschillen tussen onderzoekers bestaan. Het model moet kunnen functioneren om de discussie over interviewtheoretische problemen en de verschillende oplossingen een structuur en 'agenda' te geven.

In dit artikel willen wij proberen een 'dubbel-model' te ontwikkelen, met één deelmodel voor interviewtheorieën ter verklaring van juistheid van scores als relevantie ervan gegeven is, en met het andere deelmodel voor interviewtheorieën ter verklaring van relevantie van scores. We willen vervolgens nagaan hoe deze deelmodellen zich tot elkaar verhouden. Tenslotte proberen we aan te geven hoe het ontwikkelde model in theorievorming en onderzoek kan worden gebruikt.

2. Een model voor interviewtheorieën ter verklaring van juistheid

2.1. Inleiding

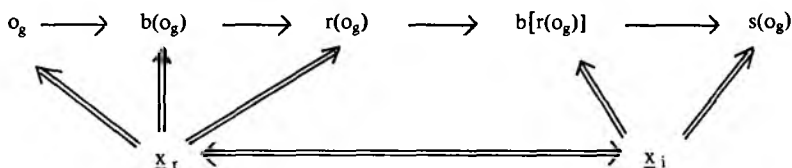
We ontwikkelen eerst een model voor interviewtheorieën, zonder daarbij

aan te geven welke de relatie is met de hoofdtheorie. Vervolgens gaan we op die relatie nader in en brengen in het ontwikkelde model de wijzigingen aan die daaruit volgen.

2.2. Het model zonder hoofdtheorie

In navolging van Getzels (1954), Rogers (1974) en Gorden (1975) delen we het vraag-antwoordproces in fasen in. Aan het eind van elke fase neemt de bij die fase behorende variabele een bepaalde waarde aan. We vooronderstellen dat de variabele uit een voorafgaande fase invloed uitoefent op de variabele uit de volgende. We noemen de variabelen, die bij de fasen behoren *kernvariabelen*. Het model met kernvariabelen is weergegeven in *figuur 1*.

Figuur 1. Model voor interviewtheorieën ter verklaring van juistheid

Toelichting

1. De rij symbolen met o_g stelt de kernvariabelen uit de verschillende fasen van de vraag-antwoordcyclus voor, die elkaar achtereenvolgens beïnvloeden.

2. x_r en x_i stellen verzamelingen van variabelen voor uit de interviewsituatie welke eveneens invloed uitoefenen. De dubbele pijlen, die van x_r en x_i uitgaan betekenen dat ze verzamelingen beïnvloedingsrelaties voorstellen.

3. In de eerste fase van de vraag-antwoordcyclus, de *vraagformulering* richt de interviewer met behulp van een vraag de aandacht van de respondent op het door de onderzoeker gewenste onderwerp. In de tweede fase, die van de *vraaginterpretatie* stelt de respondent vast wat hem wordt gevraagd en waarover hij informatie moet geven. Het resultaat van de vraaginterpretatie is dat de aandacht van de respondent op o_g gevestigd is. Het onderwerp o_g betreft altijd verschijnselen, waarvan de onderzoeker vooronderstelt dat de respondent er informatie over kan hebben. Het kan betrekking hebben op verschijnselen die de respondent alleen zelf kan waarnemen, zoals attitudes, gevoelens, meningen, etc. Het kan ook betrekking hebben op verschijnselen die de onderzoeker of zijn interviewer (meestal) niet direct mogen waarnemen, zoals stemgedrag, of seksueel gedrag. Het kan tenslotte gaan om verschijnselen waarover de respondent een specifieke geïnformeerde kennis heeft, zoals het interview met sleutelpersonen.

Voor o_g geldt dat het een variabele is. Zo kan het onderwerp bijv. zijn 'de mening van de respondent over homofilie', die van 'zeer positief' tot 'zeer negatief' kan variëren.

4. In de derde fase, die van de *beeldvorming*, vormt de respondent zich een beeld $b(o_g)$ van o_g . Zo kan hij, op de vraag wat zijn mening is over homofilie vaststellen dat hij een afkeer daarvan heeft. Ook voor $b(o_g)$ geldt dat het een variabele is. Verder mogen we vooronderstellen dat het verschijnsel o_g waarop de respondent zijn aandacht vestigt zijn beeld $b(o_g)$ zal beïnvloeden.

Wij voeren hier de respondent in als waarnemer naast de interviewer. Hij kan allerlei observaties verrichten buiten zichzelf, maar ook via introspectie eigen gevoelens e.d. waarnemen. De respondent kijkt als het ware om een hoek waar de interviewer niet kan komen. Deze op zijn beurt neemt waar wat de onderzoeker niet kan of wil zien en rapporteert daarover.

5. Het beeld $b(o_g)$ dat de respondent zich van o_g vormt probeert hij in de volgende fase, die van de *responskeuze*, onder woorden te brengen. Resultaat van deze fase is de *respons* $r(o_g)$, een variabele die naar we vooronderstellen mede door $b(o_g)$ wordt beïnvloed.

6. Op zijn beurt neemt de interviewer de respons waar in de fase van de *responsbeeldvorming*. Resultaat daarvan is het beeld $b[r(o_g)]$, dat de interviewer zich van de respons vormt. We veronderstellen dat $b[r(o_g)]$ mede door $r(o_g)$ wordt beïnvloed.

7. Tenslotte legt de interviewer zijn beeld van de respons schriftelijk vast in de score $s(o_g)$. Dit gebeurt in de fase van de *scoring*. We vooronderstellen dat $s(o_g)$ mede wordt beïnvloed door $b[r(o_g)]$.

8. Onder x_r verstaan we de verzameling variabelen welke van invloed zijn op de respondent, dus op o_g , op $b(o_g)$ en op $r(o_g)$. Onder x_i verstaan we de verzameling variabelen die van invloed zijn op de interviewer, dus op $b[r(o_g)]$ en op $s(o_g)$.

Een interviewtheorie zal een specificatie van deze verzameling variabelen moeten zijn. Uiteraard zijn verschillende specificaties mogelijk. In het volgende punt zullen we uit de literatuur een aantal mogelijk vullingen van x_i en x_r geven, voor zover zinvol toegespitst op het onderwerp 'opvatting over homofilie'.

9. a. Vragen kunnen verschillen in suggestiviteit. Zo kan de ene respondent als vraag krijgen: 'vindt u homofilie wel of niet aanvaardbaar', en de ander: 'vindt u ook niet dat homofilie aanvaardbaar is'. De tweede vraag zal de respondent meer dan de eerste onder druk zetten een eventueel negatieve opvatting over homofilie te wijzigen in een meer positieve. Van der Zouwen (1974) noemt dit verschijnsel 'reactivity'. De suggestiviteit van de vraag kunnen we als variabele uit x_r interpreteren die vooral invloed heeft op o_g (en wellicht ook op de response).

b. Andere variabelen uit x_r kunnen meer van invloed zijn op de $b(o_g)$. Sudman en Bradburn noemen zo de werking van het geheugen, vooral als dit leidt tot 'telescoping errors', waardoor respondenten tot een onderschatting komen van tijdsperiodes en hun lengte en zo tot overschatting van series gebeurtenissen (Sudman en Bradburn, 1974, p. 67 e.v.). Een andere factor die de beeldvorming beïnvloedt zou kunnen zijn de 'ego threat' zoals Gorden deze omschrijft. Deze factor is werkzaam als het zelfrespect (self-esteem) van de respondent wordt bedreigd. Het is voorstelbaar dat in bepaalde gevallen daardoor de respondent eigenschappen van zichzelf niet kan erkennen en van bepaalde waarden van o_g dus geen beeld $b(o_g)$ kan krijgen en wel van andere (Gorden, 1975, p. 108). Zo zou een respondent door angst zelf homofiel te zijn een positieve houding t.a.v. homofilie kunnen ontkennen en in zijn beeldvorming vermijden.

c. Een voorbeeld van een poging om variabelen uit x_r te specificeren die op de respons van invloed zijn, levert Phillips (1971). Deze baseert zich op Goffman die het omgaan van mensen als een proces van zelfpresentatie interpreteert, waarbij iedere actor voor hem wenselijke indrukken probeert te wekken. Factoren die verband houden met sociale wenselijkheid kunnen hier een plaats krijgen.

d. Hyman (1954) schenkt veel aandacht aan de verwachtingen van de interviewer en aan hun

invloed op diens beeldvorming.

Hij introduceert daartoe een aantal soorten verwachtingen. Deze verwachtingen kunnen in ons model onder \underline{x}_i worden geplaatst, als invloeden op $b[r(o_g)]$. Ook Gordien heeft aan dergelijke factoren aandacht geschonken (Gordien, 1975, p 465).

e. Uiteraard zullen er factoren zijn die vooral de score beïnvloeden, al vonden we geen expliciete aanduidingen in de literatuur, welke we daarop nakeken. Te verwachten valt dat vermoeidheid een rol zal spelen bij de uitgebreidheid van notities, evenals het gemak waarmee men schrijft en op papier weet te formuleren. Gordien (1975) noemt het geheugen van de interviewer als factor die bij de scoring gaat meespelen wanneer de interviewer indrukken op papier moet zetten.

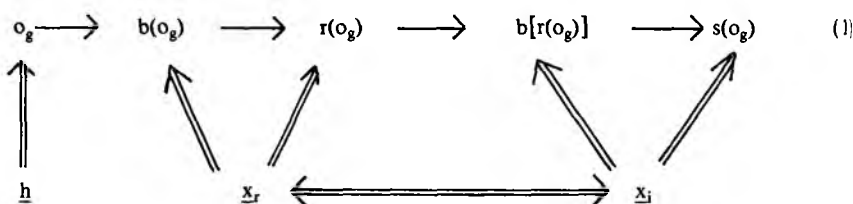
10. Dat variabelen uit \underline{x}_i en \underline{x}_r elkaar kunnen beïnvloeden lijkt zonder meer mogelijk. Zo kunnen verwachtingen van de interviewer als waarnemer evenzeer zijn eigen beeldvorming beïnvloeden als de sociale wenselijkheid van bepaalde antwoorden vergroten. De theorieën van Rosenthal (1969, 1975) zouden samen met die van Hyman (1954) bruikbaar kunnen zijn voor de verklaring van dergelijke relaties.

11. We kunnen nu tot een nadere omschrijving komen van juistheid en onjuistheid in het vraag-antwoordproces. Een kernvariabele neemt een juiste waarde aan, indien deze volledig bepaald wordt door de kernvariabelen uit de voorgaande fasen van het vraag-antwoordproces. Een kernvariabele neemt een onjuiste waarde aan, wanneer ze daarvan afwijkt. Dit laatste is alleen mogelijk wanneer factoren uit \underline{x}_r of \underline{x}_i effectief invloed uitoefenen. Niet alleen de score in een vraag-antwoordproces kan dus onjuist zijn, ook o.a. de beeldvorming en de response. Oefenen alleen factoren uit \underline{x}_r effectief invloed uit op $b(o_g)$, dan houdt dit een onjuiste beeldvorming in. Deze onjuistheid zet zich dan voort in de respons, de responsbeeldvorming en de score.

2.3. Het model met hoofdtheorie

In onderzoek is een onderzoeker primair gericht op een hoofdtheorie. Hij probeert deze te ontwikkelen, te toetsen of te gebruiken voor een beschrijving. Om voor die hoofdtheorie relevante waarnemingen mogelijk te maken voert hij observatietermen in (Kaplan, 1964). In het interview maken die observatietermen deel uit van de hoofd- en de interviewtheorie tegelijk. Als de onderzoeker de respondent voluit als waarnemer gebruikt, dan is hij

Figuur 2. Een eerste model met kern- en hoofdtheorievariabelen

geïnteresseerd in o_g en wat de respondent daarover te melden heeft. In dat geval is o_g de observatieterm. Duiden we nu met h aan de verzameling van factoren die deel uitmaken van de hoofdtheorie, dan kan de relatie tussen hoofd- en interviewtheorie als volgt gespecificeerd worden.

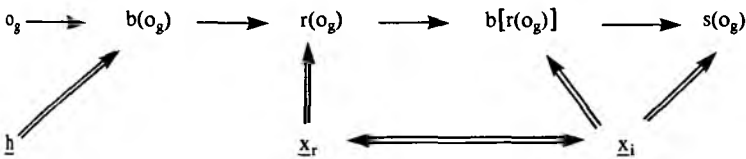
Het lijkt ons juist om alle factoren binnen en buiten de interviewsituatie, die van invloed zijn op o_g tot hoofdtheoretische factoren te rekenen, wanneer tenminste o_g ook tot de hoofdtheorie behoort. Suggestiviteit van een vraag is in dat geval interpreteerbaar als uiting van een algemene factor die ook buiten de interviewsituatie invloed heeft op o_g .

Het is mogelijk dat de observatieterm van de onderzoeker niet o_g is, maar $b(o_g)$. Dat kan bijv. het geval zijn wanneer de onderzoeker wil weten in hoeverre de respondent over een bepaald verschijnsel geïnformeerd is. In dat geval kan hij bijv. vragen wie bijv. de president van de Verenigde Staten is (o_g). Hij kent de waarde van die variabele zelf ook, maar het gaat hem er om of het beeld dat de respondent van o_g heeft een goed beeld is.

Een gelijk verschijnsel vinden we bij prestatietests en ook bij veel projectieve tests. De respondent is dan niet meer echt waarnemer, zoals dat het geval is bij o_g als observatieterm.

Het model van de interviewtheorie moeten we dan ook anders specificeren.

Figuur 3. Een tweede model met kern- en hoofdtheorievariabelen

3. Een model voor interviewtheorieën ter verklaring van relevantie

In vraag-antwoordprocessen kunnen andere zaken fout gaan dan verklaarbaar zijn met theorieën, die in het ontwikkelde model kunnen worden afgebeeld.

Zo is het mogelijk dat de interviewer als opdracht heeft op een vraag $v(o_g)$ over het onderwerp o_g te stellen, maar dat hij dit niet doet, door vergeetachtigheid, omdat hij hem te pijnlijk vindt of door de lange duur van

het interview. Het kan ook gebeuren dat hij de vraag zo formuleert dat daardoor niet meer het onderwerp o_g aan de orde wordt gesteld, maar het onderwerp o_h , waarbij $h \neq g$. Zo zou de interviewer een vraag naar iemands opvatting over homofilie zo kunnen wijzigen dat hij betrekking heeft op zijn kennis van homofilie. Het kan ook voorkomen dat de respondent de vraag niet goed begrijpt en onterecht tot de interpretatie komt dat o_h wordt aangesneden. De mogelijkheid bestaat dat de respondent de term homofilie niet goed kent en denkt dat het over mensenliefde gaat. Dijkstra en Van der Zouwen (1978) noemen dat 'invalidity'.

De afwijking van het onderwerp o_g is in elke fase van het vraagantwoordproces mogelijk evenals het mogelijk is dat het vraagantwoordproces in een bepaalde fase stopt.

De respondent kan in zijn respons proberen om 'er omheen te draaien' of te weigeren; de interviewer kan een score noteren die niet betrekking heeft op o_g of geen score geven.

Probleem is dat een score kan worden gegeven over o_g , terwijl er geen respons over o_g is gegeven of geweigerd (Noelle, 1963; Holm, 1973; Nowakowska, 1970).

In al deze gevallen krijgt de onderzoeker informatie die niet op het onderwerp betrekking heeft en gaat er iets mis m.b.t. relevantie. We introduceren nu begrippen die conceptualisering mogelijk maken.

In de fase der vraagformulering is het resultaat een *vraagonderwerp*, bij de vraaginterpretatie is *interpretatie-onderwerp* resultaat, bij de beeldvorming het *beeldonderwerp*, bij de responskeuze het *respons-onderwerp*, bij de responsbeeldvorming het *responsbeeldonderwerp* en bij de scoring het *score-onderwerp*.

Elk van deze begrippen moet worden geïnterpreteerd als variabele op nominaal meetniveau. We noemen ze *onderwerpvariabelen*. De waarden van elk der onderwerpvariabelen zijn de onderwerpen o_1, o_2, \dots, o_n en o_g is daar één van. Naast deze waarden vinden we één extra, het ontbreken van een onderwerp ($-o$).

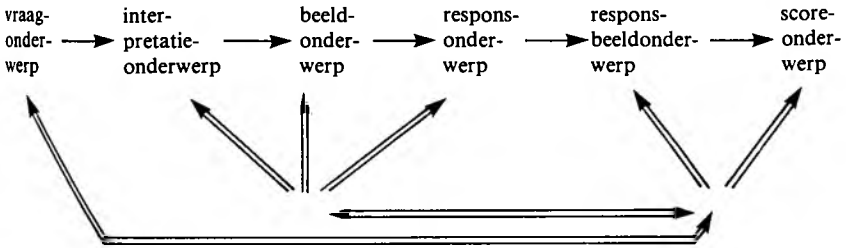
Dus: als de onderzoeker aan de interviewer voorschrijft dat het vraagonderwerp (o_g) (bijv. homofilie) moet zijn, dan kan deze daarover een vraag $v(o_g)$ stellen, maar ook een vraag over een ander onderwerp: $v(o_1)$, $v(o_2) \dots$ of $v(o_n)$ of zelfs in 't geheel geen vraag: $v(-o)$. Dit zijn alle tezamen de waarden die het vraagonderwerp als variabele kan aannemen.

Hetzelfde geldt voor het interpretatie-onderwerp, dat de waarden o_1, o_2, \dots, o_n of $-o$ kan aannemen, het beeldvormingsonderwerp dat de waarden $b(o_1), b(o_2) \dots b(o_n)$ of $b(-o)$ kan aannemen, etc. tot en met het score-

onderwerp toe.

Ook hier geldt dat de ontwerpvariabele in een bepaalde fase mede wordt beïnvloed door de onderwerpvariabele uit de voorgaande. Het tweede model voor interviewtheorieën kunnen we nu als volgt weergeven.

Figuur 4. Model van een interviewtheorie met onderwerpvariabelen

Toelichting

1. Onder X_r vatten we de groep variabelen die invloed hebben op de respondent; onder X_i de variabelen die vooral invloed hebben op de interviewer.

2. We geven een aantal mogelijke vullingen van X_r en X_i , als het kan gebaseerd op de literatuur over het interview.

a. In hoeverre de respondent tot het interpretatie-onderwerp o_g besluit, hangt af van de mate waarin een vraag in de taal van de respondent is gesteld. Cannell en Kahn (1968) besteden daar aandacht aan en in meer kritische zin Cicourel (1964) en Berger (1974).

Sudman en Bradburn (1974) voeren de factor helderheid, 'naar-voren-springendheid' van gevraagde informatie (saliency) in als verklaring van responskeuze. Naar onze mening is deze factor vooral van belang bij de keuze van het interpretatie-onderwerp.

b. Diverse variabelen zullen van invloed zijn op het beeldonderwerp. Zo spreekt Gorden van 'ego-threat' die bij bepaalde vragen zo sterk kan zijn dat de respondent zich bepaalde informatie over zichzelf ontzegt. Dit kan de weigering betekenen zich van o_g een beeld te vormen. De 'threatening questions' waar Sudman en Bradburn (1974) van spreken kunnen hier ook geplaatst worden. Geheugenfactoren kunnen de respondent beletten zich enig beeld te vormen van een gebeuren dat lang geleden plaats had (Sudman en Bradburn, 1974). Variabelen die van invloed zijn op de vaststelling van zijn intellectuele beheersing van het onderwerp zullen hier een plaats kunnen krijgen (Nowakowska, 1970).

De positie van een respondent in een sociaal systeem kan t.a.v. bepaalde aspecten van dat systeem die onderwerp zijn, zijn geïnformeerdheid bepalen (Gorden, 1975, p. 198).

c. Een voorbeeld van factoren in X_r die het responsonderwerp kunnen beïnvloeden is wat Gorden 'etiquette' noemt. Mensen hebben normen die bepalen welke onderwerpen tussen personen wel en welke niet ter sprake behoren te komen. Dergelijke 'etiquette-regels' kunnen een respondent ertoe brengen om het antwoord op een vraag te weigeren of te ontwijken al betreft zijn beeldonderwerp het onderwerp o_g .

Zoiets kan bijv. het geval zijn bij vragen naar seksueel gedrag of seksuele problemen (Pomeroy, 1963).

d. In de ons bekende interviewliteratuur wordt aan variabelen uit X_i minder aandacht geschonken. We proberen toch voorbeelden te geven.

De interviewer kan onder druk komen te staan om bepaalde vragen op een andere manier te stellen. Dit kan te maken hebben met etiketteregels welke aangeven in hoeverre onderwerpen in een bepaalde relatie aan de orde kunnen worden gesteld (Gorden, 1975). We moeten ons realiseren dat niet alleen de interviewer aan de respondent normen oplegt namens de onderzoeker, maar dat dit ook omgekeerd het geval is. De oplossing van zo'n 'rolconflict' kan gemakkelijk in overeenstemming met de regels van de respondent zijn, vooral wanneer door de notering van een score $r(o_g)$ de onderzoeker dit niet merkt.

Ook de tijdsduur van een interview kan medewerken aan de druk bepaalde vragen over te slaan en zelf maar in te vullen. Vooral wanneer de interviewer betaling of een andere beloning krijgt voor het aantal ingeleverde interviews.

e. Factoren die het responsbeeldonderwerp en het score-onderwerp beïnvloeden worden weinig genoemd. Het lijkt ons waarschijnlijk dat bij de interviewer, evenals bij de respondent vermoeidheids- en geheugenfactoren een rol zullen spelen. Vooral wanneer een interview minder gestructureerd is zal dit het geval zijn.

3. We kunnen nu een nadere omschrijving geven van relevantie en irrelevantie.

We noemen een vraag-antwoordproces in zijn geheel irrelevant wanneer in minstens één van de fasen het onderwerp o_g wordt verlaten voor een ander onderwerp zonder dat daarop door respondent en/of interviewer gecorrigeerd wordt.*

Terwijl het vraag-antwoordproces niet relevant is kan de score in principe wel relevant zijn. Het is bijv. mogelijk dat de respondent een irrelevante respons geeft, maar dat de interviewer dit niet onderkent en al interpreterend komt tot een responsbeeld dat wel relevant is. In een gestructureerd interview met vaste antwoordcategorieën heeft de onderzoeker in feite al van te voren bepaald welke soort responsformuleringen relevant zijn. Daar kan het voorkomen dat de respondent tot een irrelevante onderwerpsbepaling komt en een irrelevante beeldvorming, maar een relevante respons geeft, relevant volgens de regels van de onderzoeker.

In het volgend schema worden de combinatiemogelijkheden aangegeven.

Het zal de onderzoeker niet erg moeilijk vallen om irrelevante scores uit zijn bestand aan gegevens te verwijderen. Voor relevante scores, product van een irrelevant vraag-antwoordproces, zal dit hem hoogst waarschijnlijk niet lukken. In dat geval zal hij de scores als afbeelding interpreteren van zijn hoofdtheoretische observatieterm. Zo'n score is dan hoogst waarschijnlijk onjuist. Relevante scores uit irrelevant vraag-antwoordproces

* We kunnen wellicht over mate van relevantie spreken. Afwijkingen van o_g kunnen immers resulteren in scores die meer of minder sterke relaties hebben met $r(o_g)$.

sen dragen zo bij aan het aantal onjuiste scores onder de interviewgegevens.

Figuur 5. Combinaties van relevantie in score en vraag-antwoordproces

vraag-antwoordproces			
score	relevant	relevant	irrelevant
		1. mogelijk	2. mogelijk
	irrelevant	3. per definitie niet mogelijk	4. mogelijk

4. De relaties tussen beide deelmodellen

De interviewtheorie met (specificaties van) onderwerpvariabelen is van toepassing op de gehele populatie vraag-antwoordprocessen. Daarbij heeft ze een beperkte verklaringswaarde. Ze verklaart alleen het onderwerp dat er in aan de orde komt en de mogelijke wisseling van onderwerp per fase. De interviewtheorie met (specificaties van) kernvariabelen is van toepassing op die vraag-antwoordprocessen, waarvoor geldt dat ze in alle fasen hetzelfde onderwerp o_g betreffen. Ze kan dus niet verklaren waarom het onderwerp van de ene op de andere fase kan wisselen.

De interviewtheorie met onderwerpvariabelen verklaart m.a.w. onder welke condities vraag-antwoordprocessen ontstaan, waarop de interviewtheorie met kernvariabelen van toepassing is.

Theorieën die uitwerking zijn van het model met kernvariabelen verklaren de relatie tussen interviewcondities en onjuistheid van scores. Theorieën die uitwerking zijn van het model met onderwerpvariabelen verklaren de relatie tussen interviewcondities en de relevantie van vraag-antwoordprocessen en van scores. Voorzover theorieën het ontstaan van relevante scores in irrelevante vraag-antwoordprocessen verklaren, dragen ze mede bij aan de verklaring van onjuistheid van scores.

We zien geen mogelijkheid om de modellen met kern- en onderwerpvariabelen gezamenlijk weer te geven. Dit mag ons er niet van weerhouden om in te gaan op mogelijke relaties tussen X_r , X_i , x_r en x_i .

We geven een voorbeeld. Het is mogelijk dat een respondent wel de juiste interpretatie-onderwerp o_g neemt, maar niet in staat is zich van o_g ook een beeld $b(o_g)$ te vormen. Hij kan vervolgens uit overwegingen van sociale wenselijkheid (X_r) besluiten te verbergen dat hij geen respons kan geven en een respons $r(o_g)$ zoekt, hij kent immers het onderwerp o_g . Bij een gesloten vraag is responskeuze helemaal geen probleem.

Hij kan nu een respons $r(o_g)$ kiezen, gebaseerd op overwegingen van sociale wenselijkheid, dezelfde die een respondent met een beeld $b(o_g)$ zouden dringen in de richting van zo'n respons. De factoren die dat bepalen behoren tot x_r . Zo zien we dat er t.a.v. sociale wenselijkheid relaties kunnen bestaan tussen X_r en x_r . Een vergelijkbaar proces wordt door Nowakowska (1970) beschreven.

5. Gebruik van het model

5.1. Inleiding

In de eerste paragraaf gaven we enkele argumenten voor de ontwikkeling van een model voor interviewtheorieën. In deze laatste paragraaf willen we enkele aanwijzingen geven voor het gebruik van dit model. In 5.2. geven we aan hoe het model gebruikt kan worden om systematisch interviewliteratuur te verkennen bij theorie-ontwikkeling. In 5.3. maken we enige opmerkingen over het onderzoek naar theorieën op basis van dit model.

5.2. Gebruik bij theorie-ontwikkeling

Het model maakt het mogelijk om aan en n.a.v. interviewtheoretische betogen systematisch vragen te formuleren die bijdragen aan theorie-ontwikkeling. Het model biedt m.a.w. een mogelijkheid om meer gestructureerd literatuurstudie te plegen.

We vooronderstellen dat schrijvers van interviewtheoretische betogen verklaringen wensen te leveren van variatie in bepaalde factoren. Ons model biedt de mogelijkheid om deze factoren te identificeren. De volgende vragen zijn daarvoor geschikt:

1. Wat wil de schrijver via zijn interviewtheoretisch betoog verklaren:
 - a. de variatie van onderwerpvariabelen en daarmee verschillen in relevantie van vraag-antwoordprocessen en scores, en zo ja:
 - b. om welke onderwerpvariabelen gaat het?
 - c. de variatie van kernvariabelen en daarmee verschillen in juistheid van

scores, en zo ja:

d. om welke kernvariabelen gaat het?

2. Welke factoren, of als zodanig te interpreteren begrippen, voert de schrijver in als mogelijk-invloeden op de als antwoord op vraag 1 gegeven factoren.

De antwoorden op de vragen 1 en 2 vormen een basis voor kritiek op de voorstellen van de schrijver die niet tot pure verwerping ervan leidt, maar tot een verbeterde toepassing. Kritiek kan geleverd worden als antwoord op vraag 3:

3. Was het terecht dat de schrijver om de variatie van deze afhankelijke factoren (vraag 1) te verklaren dit deed met behulp van deze onafhankelijke factoren (vraag 2)?

De laatste vraag biedt tenslotte de mogelijkheid om de ingevoerde concepten alsnog te gebruiken.

4. Welke onderwerp- en welke kernvariabelen zouden kunnen worden beïnvloed door de onafhankelijke factoren die de schrijver heeft ingevoerd?

In de toelichting op de gepresenteerde modellen in de paragrafen 3 en 4 gaven we van diverse schrijvers aan welke plaats hun begrippen zouden krijgen bij specificatie tot een interviewtheorie. Deze plaatsingen waren produkt van de beantwoording van bovenstaande vragen.

We willen hier een wat meer uitgewerkt voorbeeld geven van het gebruik van het model, door de aangegeven vragen toe te passen op een deel van de studie van Sudman en Bradburn (1974). Deze ontwikkelden een interviewtheorie om empirische gegevens te kunnen verwerken van 300 onderzoekingen (Sudman en Bradburn, 1974, p. 1-27).

Als antwoord op vraag 1 het volgende. Sudman en Bradburn voeren als afhankelijke variabele in hun theorie de respons in. Ze pogen dus *niet* variaties in onderwerp te verklaren en verschillen in relevantie. Verondersteld moet dan zijn dat het om relevante vraag-antwoordprocessen gaat. Van de kernvariabelen beperken ze zich in sterke mate tot één ervan.

Als antwoord op vraag 2 beperken we ons tot een globale weergave. Sudman en Bradburn onderscheiden drie grote groepen variabelen. De eerste wordt aangeduid als de 'task-variables', de tweede als de 'rol van de interviewer' en de derde als de 'rol van de respondent'. Men zou kunnen zeggen dat de task-variables de vorm en inhoud van de vragen betreffen en de daarmee geïmpliceerde problemen voor interviewer en respondent en de wijze waarop ze met deze problemen omgaan. De interviewerrol bevat de rolvereisten (role demands) voor de interviewer, de kwaliteit waarmee hij

deze uitvoert en andere eigenschappen waaronder leeftijd, sekse, etc. De 'rol van de respondent' bevat variabelen als diens motivatie om mee te werken, angst, vijandschap, leeftijd, 'yeasaying', etc.

De vragen 3 en 4 beantwoorden we alleen voor de 'task-variable' gestructureerdheid van vragen. Voor de andere 'task-variables', de problemen rond zelfpresentatie – threatening questions o.a. – en de duidelijkheid, 'naar-voren-springendheid' van de gevraagde informatie (saliency of the requested information), zijn de vragen 3 en 4 al beantwoord in het kader van voorbeelden.

Het antwoord op vraag 3 voor 'gestructureerdheid': in hoeverre is de gestructureerdheid van vragen in te voeren als invloed op (de juistheid van) responses? Stel dat de respondent zich al een beeld $b(o_g)$ van o_g heeft gevormd. Als hem dan geen antwoordalternatieven worden aangeboden moet hij zelf een antwoord construeren. Al naar gelang zijn verbale vermogens zal hij daar meer of minder in slagen. Invloed van gestructureerdheid op de respons zal dan altijd interacteren met een andere variabele zoals 'verbale ontwikkeling'. De richting van afwijking van de juiste respons is dan nog niet voorspelbaar. Wellicht is gestructureerdheid een conditie voor de invloed van andere factoren welke de respons systematisch in een bepaalde richting drukken. Conclusie: hoewel de gestructureerdheid van vragen invloed zou kunnen hebben op de respons is invoering van deze variabele alleen zinvol, tezamen met andere variabelen die ermee interacteren.

Als antwoord op vraag 4 tenslotte het volgende. Het lijkt ons dat de gestructureerdheid van een vraag van grote invloed kan zijn op het wederzijds begrip tussen respondent en interviewer. De respondent zal eerder tot een andere onderwerpinterpretatie kunnen komen bij een vraag die de interviewer zelf formuleert. Hij heeft meer gelegenheid om om het onderwerp 'heen te draaien' als hij zelf een respons mag formuleren. En de interviewer kan eerder tot een misinterpretatie komen bij een antwoord dat de respondent zelf formuleerde. Naar onze mening zal de gestructureerdheid van een vraag vooral het vraag-, het interpretatie- en het responsonderwerp beïnvloeden en zo de relevantie van het vraag-antwoordproces. Daarnaast zal een ongestructureerde vraag de interviewer meer mogelijkheden geven om een relevante respons naar eigen verwachtingen te interpreteren en het responsbeeld beïnvloeden.

Conclusie: hoewel de gestructureerdheid van een vraag (mede) van invloed kan zijn op de responskeuze, is ze minstens zo belangrijk bij de verklaring van variatie in onderwerpvariabelen bij de respondent en van de kernvariabele responsbeeldvorming bij de interviewer.

We hopen te hebben verduidelijkt op welke wijze ons model kan worden gebruikt voor theorie-ontwikkeling en voor gestructureerd literatuuronderzoek ten dienste daarvan.

5.3. Gebruik van het model voor onderzoek

Het is niet mogelijk om onderzoek te verrichten naar dit model zelf. Het is ook niet mogelijk om onderzoek te doen naar een theorie waarin het gehele model is uitgewerkt. We zullen er niet aan ontkomen om onderzoeken op te zetten naar deeltheorieën, zoals een theorie ter verklaring van beeldvorming of van responskeuze of van interpretatie-relevantie, etc. De verklaring van elk der relevantie- en kernvariabelen vraagt om afzonderlijke theorievorming en afzonderlijk onderzoek. Dat het opzetten van een onderzoekprogramma noodzakelijk is, lijkt duidelijk. Dit vooral, omdat de onderzoeken niet onafhankelijk mogen plaatsvinden. Zo zal een interviewtheorie ter verklaring van o.a. beeldvorming bij de respondent nu eenmaal veel gelijkenis moeten vertonen met een interviewtheorie ter verklaring van beeldvorming bij de interviewer.

Bij onderzoeken naar deeltheorieën dient men er, zoals altijd, voor te waken dat niet opgenomen variabelen de interpretatiemogelijkheid van gegevens aantasten. De meeste onderzoeken hebben onder een dergelijk manco te lijden.

Een voorbeeld daarvan vinden we weer in het onderzoek van Sudman en Bradburn (1974). Zij doen onderzoek naar een theorie over de relaties tussen oorzaken van responsen en de responsen zelf. De relaties tussen die oorzaken en responsen noemen ze het respons-effect van die variabelen. De responsen operationaliseren ze door de scores ervan vast te stellen, scores in het algemeen door interviewers genoteerd. De geldigheid van die operationalisering is twijfelachtig. In de eerste plaats is het de vraag in hoeverre de scores correcte afbeeldingen zijn van gegeven responsen. In de tweede plaats moeten we ons afvragen in hoeverre de ingevoerde oorzaakvariabelen de respons beïnvloeden. Ook via de beeldvorming, responsbeeldvorming en zelfs direct via de scoring kunnen effecten ervan tot uiting komen. De als responseffect geïnterpreteerde invloed van variabelen kan evengoed hun 'beeldvormingseffect' zijn, 'responsbeeldvormingseffect', 'scoringseffect' of een mengsel daarvan. Dat ook via onderwerpvariabelen effecten kunnen worden opgeroepen, laten we maar terzijde. Dat dergelijk onderzoek niets oplevert moge duidelijk zijn.

Zonder nu een volledige interviewtheorie uit te werken, kan toch onder-

zoek naar deeltheorieën worden opgezet, mits van het model wordt gebruik gemaakt. Dit is mogelijk door onderzoekopzetten te construeren waarin die fouten worden uitgesloten of minder plausibel zijn, waarin men niet is geïnteresseerd.

Is men niet geïnteresseerd in interviewfouten (responsbeeldvorming en scoring) dan kan men bijv. de respondent zijn responses zelf laten noteren, eventueel met de interviewer als helper. In dat geval vallen respons en score samen.

Is men juist wel geïnteresseerd in interviewerfouten, dan kan men wel proberen om de responses ook onafhankelijk van de interviewer waar te nemen. Zijn scores kunnen dan met de andere scores worden vergeleken. Zo rapporteert Hyman over onderzoek, waarbij de responses op vragen op de band worden opgenomen en waarbij deze door meerdere judges (interviewers) moeten worden gescoord (Hyman, 1954, o.a. p. 100 e.v.).

Onderzoek naar beeldvormingsfouten zou men kunnen verrichten door informatie te vragen over verschijnselen die men al kent. Door vervolgens onderwerpen te kiezen waarvoor de plausibiliteit van responsfouten klein is – niet bedreigend, niet normatief geladen – en door de respondent te laten scoren zijn andere fouten uitgeschakeld.

Ongetwijfeld is het mogelijk om met enige vindingrijkheid veel betere opzetten te bedenken. Noodzaak is de hantering van een model waarin de mogelijke te onderzoeken en te vermijden fouten in hun relaties zijn gespecificeerd. Het model dat we presenteerden kan daartoe goed dienen.

Literatuur

- Arts, W., 'Moderne Wetenschapstheorie en Symbolisch Interactionisme', *Mens en Maatschappij*, 1976, no. 1.
- Berger, H., *Untersuchungsmethode und Soziale Wirklichkeit*, Frankfurt am Main, 1974.
- Blalock, Jr. H. M., 'The measurement Problem: A gap between the languages of theory and research', in: *Methodology in Social Research*, Blalock, Jr. J. M., & Blalock, A. (eds.), New York, 1968.
- Cannell, C. F. & Kahn, R. L., 'Interviewing', in: *The Handbook of Social Psychology*, 2d ed., vol. 2., Lindzey, G. & Aronson, E. (eds.), Reading, Mass., 1968.
- Cicourel, A. V., *Method and Measurement in Sociology*, London, 1964.
- Couch, A. & Keniston, K., 'Yeasayers and Naysayers: agreeing response set as a personality variable', *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 60 (1960), no. 2, 151-174.
- Cronbach, L. J., 'Response sets and Test Validity', *Educ. Psychol. Measmt.*, 1946, no. 6, 616-623.
- Cronbach, L. J., 'Further Evidence on Response Sets and Test Design', *Educ. Psychol.*

- Measmt.*, 1950, no. 10, 3-31.
- Dijkstra, W. & Zouwen, J. van der, 'Testing Auxiliary Hypotheses behind the Interview', *Annals of Systems Research*, 6 (1977), 49-63.
- Dijkstra, W. & Zouwen, J. van der, 'Role playing in the interview: towards a theory of artifacts in the survey-interview', in: *Sociocybernetics. An actor-oriented social systems approach*, vol. 2, Geyer, R. F. & Zouwen, J. van der (eds.), Leiden/Boston/London, 1978.
- Edwards, A. L., *The social Desirability Variable in Personality Assessment and Research*, New York, 1957.
- Freeman, H. E. & Sherwood, C. C., *Social Research and Social Policy*, New York, 1970.
- Galtung, J., *Theory and Methods of Social Research*, London, 1967.
- Getzels, J. W., 'The Question-Answer Process: A Conceptualization and Some Derived Hypotheses for Empirical Examination', *Public Opinion Quarterly*, 18 (1954), 80-91.
- Gorden, R. L., *Interviewing: Strategy, techniques and tactics*, London, 1975, Rev. Ed.
- Holm, K., *Die Begragung 1*, München, 1975.
- Horn, W., 'Reliability Survey: A theory on the Reliability of Responses to an Interview Survey', *Het PTT-bedrijf*, Vol. X, no. 3, Okt. 1960, ed. by the Postal and Telecommunication Services of the Netherlands.
- Hyman, H. H. e.a., *Interviewing in Social Research*, Chicago, III., 1954.
- Kahn, R. I., & Cannell, C. F., *The dynamics of Interviewing*, New York, 1958.
- König, R., (ed.), *Das Interview. Formen, Technik, Auswertung*, Köln, 1957.
- Lachenmeyer, C. W., *The Essence of Social Research. A copernican revolution*, New York, 1973.
- Lazarsfeld, P. F. & Rosenberg, M. (eds.), *The Language of Social Research: A reader in the Methodology of Social Research*, New York, 1955.
- Loon, F. van, 'Proxy-responderen en antwoordeffekten bij de studie van seksuele attitudes', *Sociale Wetenschappen*, 21 (1978), no. 2., 59-70.
- Noelle, E., *Umfragen in der Massengesellschaft*, Reinbek, 1963, Ned. vertaling in Marka reeks: Opinie-onderzoek no. 47.
- Nowakowska, M., 'A model of answering to a questionnaire item', *Acta Psychologica*, 34 (1970), 420-439.
- Phillips, D. L., *Knowledge from What?*, Chicago, 1971.
- Pomeroy, W. B., 'The reluctant Respondent', in: *Public Opinion Quarterly*, Vol. XXVII, 1963, 287-293.
- Richardson, S. A., Dohrenwend, B. S., & Klein, D., *Interviewing, its Forms and Functions*, New York, 1965.
- Rogers, T. B., 'An analysis of the stages underlying the process of responding to personality items', *Acta Psychologica*, 38 (1974), 205-213.
- Rosenthal, A. R., & Rosnow, R. L. (eds.), *Artifact in Behavioral Research*, London, 1969.
- Rosenthal, R., *Experimenter Effects in Behavioral Research*, New York, 1976, (enlarged edition).
- Sudman, S., & Bradburn, N. M., *Response Effects in Surveys*, Chicago, 1974.
- Swanborn, P. G., *Variabelen en hun meting*, Meppel, 1973.
- Zouwen, J. van der, 'A conceptual model for the auxiliary hypotheses behind the interview', *Annals of Systems Research*, 4, 1974, 21-37.